

Artvin Çoruh Üniversitesi
İlahiyat Araştırmaları
Dergisi
Yıl: 2017, Cilt:1, Sayı:2
Sayfa:207-229
e-ISSN: 2602-3253

AKADEMİK-US

Artvin Coruh University
Journal of Theological
Researches
Year: 2017, Vol:1, Issue:2
Pages:207-229
akademikus.artvin.edu.tr

جامعة أرثوین جوروه
مجلة بحوث الإلهيات
السنة: ٢٠١٧، المجلد: ١، العدد: ٢
الصفحة: 207-229
p-ISSN: 2587-0750

20. Yüzyılın Başında Londra’da Bir İslam Tebliğcisi: Hoca Kemaleddin Ve Woking Müslim Misyonu

A Muslim Missioner in London at the Beginning of the 20th Century: Khwaja Kamaluddin and Woking Muslim Mission

الداعية الإسلامية في لندن بداية القرن العشرين: خوجا كمال الدين وجمعية الدعوة الإسلامية في ووكينغ

Aydın BAYRAM

Artvin Çoruh Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Artvin, Türkiye

ORCID:
0000-0002-1620-9859

Aydın BAYRAM
e-mail:
dadasbayram@
hotmail.com

Geliş Tarihi:
25.09.2017
Kabul Tarihi:
07.12.2017
Elektronik Yayın
Tarihi:
14.12.2017

Özet

Bu makale, Birleşik Krallık’ta 1889 yılında ilk olarak bir camii formunda ibadete açılan Woking camiinin müdavimlerinden oluşan Woking Müslüman topluluğunu (Woking Muslim Community) ve bu topluluğun aktif liderliğini üstlenen Hint asıllı bir avukat olan Hoca Kemaleddin’i konu edinmektedir. Hindistan’da ortaya çıkan Kadiyanilik ya da Ahmediyye’nin Lahor koluna bağlı olduğu iddia edilen Hoca Kemaleddin, Londra’da vermiş olduğu seminer ve konferanslarla pek çok İngiliz’in hidayetine vesile olması ile dikkat çekmektedir. Araştırmamız, bir dava lideri olarak Hoca Kemaleddin üzerine yoğunlaşmakla beraber Londra’nın Woking kasabasında açılan caminin açılış ve tarihi sürecini ele almaktadır. Makalede, ayrıca Hoca Kemaleddin’in kurucusu olduğu Woking Müslim Misyonu’nu ve Hindistan’ın Kadiyan kasabasında ortaya çıkan Ahmediyye hareketinin bu misyon üzerindeki faaliyetleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Hoca Kemaleddin, Woking Müslim, Misyonu, Ahmediyye (Kadiyanilik), Londra.

Abstract

This article examines the Woking Muslim Community, a congregation who worshipped in the first purpose-built mosque of the United Kingdom, opened in 1889 and Khwaja Kamaluddin, an Indian-born lawyer who took on the active leadership of the community. Khwaja Kamaluddin, allegedly affiliated with Qadiyani or Lahore Ahmadiyya emerged in India, is pointed out giving a number of seminars and conferences about Islam in London and playing an instrumental role in the conversion of many British people into Islam. Our research focuses on Khwaja Kamaluddin as a mission leader and discusses the opening and historical process of the mosque situated in the town of Woking, London. Moreover, the article deals with the Woking Muslim Mission, founded by Khwaja Kamaluddin, as well as the activities of the Ahmadiyya movement that emerged in the town of Qadiyan in India on that mission.

Keywords: Khwaja Kamaluddin, Woking Muslim Mission, (Qadiyanism) Ahmadiyya, London.

المخلص

تتناول هذه المقالة الجمعية الإسلامية في بلدة ووكينغ الواقعة في محيط لندن، والتي أشرف على تأسيسها المحامي الهندي خوجا كمال الدين جاعلاً مقرها في مسجد ووكينغ الذي تأسس عام 1889 كأول مسجد للمسلمين في بريطانيا. وقد ادعى البعض أنَّ المحامي خوجا كمال الدين هو من الطائفة القاديانية إلا أنَّ نشاطه الدعوي ومؤتمراته كانت سبباً في دخول العديد من البريطانيين في الإسلام. مقالتنا تسلط الضوء على الدور الذي قام به خوجا كمال الدين في قيادة الجمعية الإسلامية في ووكينغ وتأسيسه للمسجد فيها رسمياً، علاوة على ذلك تتناول التنافس الحاصل من الطائفة القاديانية التي سعت إلى استثمار المسجد لخدمة مبادئها وأفكارها.

الكلمات المفتاحية: خوجا كمال الدين، ووكينغ البعثة الإسلامية، الأحمدية لندن.

Giriş

İkinci dünya savaşından sonra iş gücünü karşılamak için İslam topraklarından Avrupa ülkelerine (Cezayir-Fransa, Türkiye-Almanya, Hint alt kıtası-Britanya) yoğun bir Müslüman göçünün olduğu bilinmektedir.¹ Yaygın kanaate göre, Avrupa'da 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra İslamî müesseselerin varlığından bahsedilebilir. Ancak, Birinci Dünya Savaşından önce Britanya'da Londra'nın güney kesiminde, Woking kasabasında ilk defa camiî formunda ibadete açılan Woking mescidi vesilesiyle bir avuç Müslümanın İslamiyet'i tanıtma ve yayma çabaları neticesinde pek çok İngiliz'in hidayetine vesile olunması sıra dışı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Esasında Woking mescidi Britanya'daki ilk dinî müessese değildir. Yemenli gemicilerin Cardiff'te bir evi mescide dönüştürerek ibadet etmeleri 1860'lı yıllara kadar gitmektedir.² Liverpool'da başarılı bir avukat olan mühtedi William Henry Quilliam (Abdullah)'ın kurmuş olduğu Liverpool İslam Enstitüsü, Britanya'da İslam'ı temsil eden ilk müessesedir. Araştırmacılar arasında süregelen tartışmada, Britanya topraklarında İslam'ı temsil etme noktasında ilk tesis edilen kurumun Liverpool'da mı yoksa Londra'da mı bulunduğu konuşulurken, Geaves halka açık olarak ibadet yapılan ve İslam'ı yaymaya çalışan ilk kurumun Liverpool'da olduğunu; Londra'nın güneyinde bir kasabada yer alan 'Woking Mosque'un ise 1889 yılında ibadete açıldığını ifade etmektedir.³ Ancak Woking Camisi'ni diğerlerinden farklı kılan şey onun Britanya topraklarında ilk kez cami formunda ibadete açılmış bir İslam mâbedi olmasıdır. İlk başlarda mescid yapımında genel eğilim bir evin iki ya da üç odasının birleştirilmesiyle bir ibadethane oluşturulmasıydı.

Britanya'nın Hint alt kıtasındaki sömürgelerinden Hindistan ile yakın münasebetleri ve bölgedeki mezhebi faktörlerin Britanya'da da müesseselerini kurma ve yaygınlaştırma istekleri tarihi bir gerçekliktir. Eric Germain'in iddiasına göre Woking mescidi de 19. Yüzyılın sonlarına doğru

¹ Nielsen, Jorgen. S., *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004, s.160.

² Ansari, Humayun, "The Woking Mosque: A case study of Muslim engagement with British Society since 1889", *Immigrants & Minorities*, Vol. 21: 3, November 2002, s.6

³ Geaves, Ron, *Islam in Victorian Britain: The life and times of Abdullah Quilliam*, Kube Publishing, London, 2010, krş. s. 3 ve 69.

Hindistan'da Kadiyan kasabasında ortaya çıkan ve adından sıkça bahsettiren Ahmediyye cemaatinin Lahor kolunun etkisinde kalmıştır.⁴ Çünkü, Woking mescidinde lider konumunda olan Hoca Kemaleddin, Ahmediyye Cemaatinin Lahor koluna mensup aktif bir üyesidir.⁵ Fakat, Woking Muslim Misyonu'na ait bir kitapçıkta kendilerinden bahseden misyon üyeleri ve sekreteri bu misyonun ne Kadiyani ne de Ahmedi olduklarını, Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu olduğunu ve peygamberlikle ilgili aksini iddia edenlerin İslam'ın dışında olduklarını ifade etmektedirler.⁶ Britanya'da İslam'ın tarihiyle ilgili eserleri olan Humayun Ansari de Woking Müslüman cemaatinin sünnî gelenek içerisinde 'modernist' ve 'liberal'⁷ yaklaşıma sahip olan bir grup olduğunu iddia etmektedir. Kadiyanilik ya da Ahmediyye mezhebinin Lahor kolu inanç ve ibadetler açısından Sünni geleneğe daha yakındır ve müntesipleri de Ğulam Ahmed'i bir 'müceddid', 'mesih', veya 'mehdi-i muntazar'⁸ olarak görmektedirler. Makalemizde Hoca Kemaleddin'in kısa biyografisine yer verildikten sonra Woking mescidinin kuruluş, tarihi gelişimi ve Woking Müslim Misyonu'nun İslam'ı tanıtmaya girişimleri incelenecektir. Dolayısıyla, bu araştırmanın amacı 20. yüzyılın başında Liverpool İslam Enstitüsü'nden sonra özellikle İngilizlere İslam'ı tanıtmaya gayesini güden Woking İslam Misyonu'nun mezhebî unsurları nasıl göz ardı ederek bir İslamî propaganda gerçekleştirdiklerini ve bu Misyon üzerinde Ahmediyye Hareketi'nin ne gibi etkileri olduğunu ortaya koymaktır.

⁴ Germain, Eric, "The First Muslim Missions on a European Scale: Ahmadi-Lahori networks in the Inter-War Period," in *Islam in Inter-War Europe*, eds. Nathalie Clayer and Eric Germain, New York: Columbia University Press, 2008, pp.89-128.

⁵ Hoca Kemaleddin'in Ahmediyye mezhebinde önemli bir mensup olduğu, Lahor'da Hintli Müslümanların İngiliz hükûmetine karşı sadık davranmalarını gerektiren bir dizi konferanslar verdiği dair ma'lumat Ahmediyye cemaatinin aylık yayın organı "The Review of Religions"ta yayımlanmıştır. Bk. Khwaja Kamal-ud-din, *Attitude of Muslims in India Towards British Government*, Lahore, 1912.

⁶ Bu durum Woking Muslim Mission and Literary Trust tarafından kendilerini tanıtmak için basılmış bir kitapçıkta ifade edilmektedir. Bk. Woking Muslim Mission and Literary Trust, *The Shah Jehan Mosque*, Surrey, England, tarihsiz, s.20

⁷ Ansari, *The Woking Mosque...*, s. 9

⁸ Fıĝlalı, Ethem Ruhi, 'Kadiyanilik', *DİA*.

I. Hoca Kemaleddin (1870-1932): Avrupa'da Bir İslam Tebliğcisi

Keşmirli köklü bir aileye mensup olan Hoca Kemaleddin, 1870'te Pencap'ta doğmuştur. Lahor'da Forman Hristiyan Kolej'de eğitimini alan Hoca Kemaleddin 1893 yılında Pencap Üniversitesi ekonomi bölümünü dereceyle bitirmiştir. Bu başarısı onun Lahor'da İslâmî Kolejde (İslamia College) dört yıl çalışmasına ve nihayetinde bu kolejın müdürü olmasına vesile oldu. 1898 yılında hukuk tahsilini tamamladıktan sonra Peşavar'da başarılı bir şekilde avukatlık mesleğini icra etti ve orada yaklaşık altı yıl kaldı. Akabinde, 1903 yılında Lahor'a dönerek Pencap yüksek mahkemesinin önde gelen avukatlarından biri oldu. 1912 yılında Londra'da yapılacak duruşmada Bombay'lı bir iş adamının müdahil olduğu davayı savunmak için İngiltere'ye giden Hoca Kemaleddin'in aktif tebliğ hayatı başlamış oldu.⁹

The late Al-Haj Khwaja Kamal-ud-Din. (1918).

Görsel 1: Hoca Kemaleddin'e ait bir portre.
(<http://www.wokingmuslim.org/pers/kk/index.htm> 12.03.2017)

Kariyerinin zirvesinde olan bir avukat için tarihi bir kararın verildiği bu yıl, Britanya'da "Lahor Ahmediyesi İslam misyonunun" miladı olarak kabul edilebilir. İngilizce'deki yetkinliği, daha önce de değinildiği gibi Lahor'da Forman Hristiyan kolejde almış olduğu İncil bilgisi ve İngiliz kültürünü

⁹ Bohdanowicz, Arslan, "To The Memory of al-Hajj Khwaja Kamal-ud-din, A Pioneer of the re- birth of Islam, 1949", *The Light*, (www.Wokingmuslim.org/pers/kk)

yakinen tanınması onun başkent Londra’yı Avrupa’da İslam misyonunun merkezi olarak seçmesinde etkisi olmuştur. Britanya’da yaklaşık çeyrek asır önce Abdullah Quilliam’ın önderliğini üstlendiği Liverpool İslam Enstitüsü, İslam’a davet için bir zemin hazırlamıştı, ancak Quilliam’ın 1908’de İstanbul’a gidişi bu hareketi ataletle uğratmış, ¹⁰ meydanı boş bulan “Evanjelik Oryantalizm’i” de Müslümanlar arasında nüfuzunu artırmak için misyonerlik faaliyetlerini İslamî sembolleri kullanarak gerçekleştirme arzusu içine girmişti. Örneğin, Peder Samuel Zwemer’in 1911 yılında kurmuş olduğu *The Moslem World* adlı dergi bu vesilelerden biriydi. Hoca Kemaleddin de çıkarmış olduğu aylık derginin (*The Islamic Review*) önsözünde İslam’a karşı yapılan bu tarz istismar kampanyalarıyla mücadele edeceğini ilan ediyordu.¹¹

Kadiyânîlik içerisinde 1914 yılında Mirza Gulâm Ahmed’in ölümünün ardından mezhep içi tartışmalar baş göstermiş ve mesihin ikinci halifesi ünvanıyla hareketin liderliğini üstlenen Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed’in (ö.1965) halifeliğini tanımayıp mezhebin idare ve işlerinin “Sadr-ı Encümeni Ahmedîyye”nin yürütmesi gerektiğini ileri süren bir azınlık ana gövdeden ayrılarak Lahor’a yerleşmiş ve Mevlana Muhammed Ali’nin (ö.1951) öncülüğünde 1914’te “Ahmedîyye Encümen-i İşâât-ı İslam” (bundan böyle Urduca kısaltması ‘AEİİ’ kullanılacak) adında başkanlık statüsü etrafında bir kurum oluşturmuşlardır.¹² Gulâm Ahmed’in eserleri ve söylemlerinden büyük ilham alan Hoca Kemaleddin, kendisini Lahor grubuna daha yakın görerek, AEİİ’nin Avrupa’daki İslam misyonunun öncü temsilcilerinden biri olmuştur. İslamî da’va faaliyetlerini İslam-Hristiyanlık diyalogu/tartışması etrafında geliştiren AEİİ, Londra ve Berlin’de merkezler kurarak bütün Avrupa’ya ulaşma ve İslam’ı tebliğ etme arzusunda olmuşlardır. Sonraki bölümlerde detaylı olarak inceleyeceğimiz Woking Cami ve Woking Müslim Misyonu bu gaye uğrunda kurulmuş ve zamanın şartlarına göre de başarı sağlamışlardır.

¹⁰ Bkz. Bayram, Aydın, “Osmanlı’nın Britanya’daki ilk ve son şeyhülislamı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslam Enstitüsü”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, 42: 1, s. 163-194

¹¹ Germain, a.g.m., 2008, s.89-90; *The Islamic Review*, V.1:1

¹² Fırlıklı, Ethem Ruhi, *Kâdiyânîlik (Ahmedîyye Mezhebi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986, s. 93

Yukarıda bahsedildiği gibi oryantalistlerin İslam dinini manipüle ettikleri böylesine bir ortamda atıl durumda olan Woking Cami, Hoca Kemaleddin'in dikkatini çekmişti. Woking Camii, Hint toplumlarını inceleyen ve daha önce de Pencap Üniversitesi'nde yöneticilik yapmış Macar asıllı oryantalist Leitner (ö.1899)'in girişimleriyle ve Bhopal sultanı Şah Cihan'ın finanse etmesiyle 1889 yılında açılmıştı. Tabii ki Leitner, sadece camii değil aynı zamanda çok çeşitli dinlere sahip olan Hintli öğrencilerin ibadetlerini yapabilecekleri diğer mabedleri de inşa etme gayesindeydi. Leitner, "Woking Oriental Institute" (Woking Doğu Enstitüsü) adında bir enstitü kurarak bunun yanına da Hindistan'ın üst sınıfına mensup ve prestijli ailelerin çocuklarının ibadetlerini yapabilecekleri mâbedcikler inşa etmek fikriyle Britanya'da mescit formunda ilk İslâmî mabedi Londra'nın 25 mil güneybatısındaki Woking kasabasında açan kişiydi.¹³

1899 yılında Leitner'in ölümüyle Woking cami ibadete kapanmış, varisleri de orayı gayr-i menkul olarak satmak istemişlerdi. Durumu haber alan ve mescidi ziyaret eden Hoca Kemaleddin, Britanya'da Hint meclisi müsteşarlık görevinde bulunan Mirza Abbas Ali Beg vasıtasıyla Leitner'in varislerini memnun ederek 1913 yaz aylarında caminin yeniden ibadete açılması için girişimlerde bulunmuştur. Nihayetinde, yerel mahkemece atıl durumda bulunan ibadethanenin bir dernek kurulması şartıyla yeniden ibadete açılmasına izin verilmiştir. Caminin imamı olarak Hoca Kemaleddin, Woking İslam Misyonu ve Kültür-Eğitim Derneği'ni (*Woking Muslim Mission and Literary Trust*) kurmuştur.¹⁴ Hoca Kemaleddin bir vefa örneği göstererek Leitner tarafından '*Woking Mosque*' olarak isimlendirilen camiye ilk açılışında maddi olarak destekleyen Bhopal Sultanı, Şah Cihan'ın adını vererek yeniden isimlendirmiştir. Britanya'da ilk defa mescit formunda ve Hint-İslam mimarisiyle inşa edilen bu mabed günümüze kadar *The Shah Jehan Mosque* ismiyle gelmiştir.

¹³ Ansari, *The Woking Mosque*, s.6; Naylor S. & Ryan James R., "The Mosque in the suburbs: negotiating religion and ethnicity in South London", *Social & Cultural Geography*, Vol. 3, No.1, 2002, s.43

¹⁴ Caminin kuruluşunda Hindistan özel meclisinin yargı komitesi üyesi Syed Ameer Ali, Mirza Abbas Ali Beg ve Sir Thomas Arnold gibi şahısların da büyük yardımları olmuştur. Bk. <http://www.wokingmuslim.org/history/woking.htm> (24.03.2017); Ansari, *The Woking Mosque*, s. 7.

Yaklaşık olarak bir yıl vakit geçirdiği Londra'dan Woking kasabasına taşınan Hoca Kemaleddin bütün enerjisini İslam'ı anlatmaya ve bu uğurda ne gerekiyorsa elinden geldiğince yapmaya çalışıyordu. Londra'da kaldığı yıllarda birtakım girişimlerde bulunmuş ve pek çok konuda yazılar kaleme almış ancak çoğu yayın organından dini içerikli yazılar olduğu için yayımlanması hususunda olumsuz cevap almıştır. Bu esnada Hoca Kemaleddin durumu Kadiyan'a rapor eden mektuplar yazar ve acilen bir yayın organına ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Önceleri Kadiyânî yayın organı olan '*The Review of Religions*' adlı dergiyi içerik ve dil olarak İngiliz toplumuna uyarlanması fikrine sahip olan H. Kemaleddin, maliyetinin aşırı olmasından dolayı bu fikrinden vazgeçer ve yeni bir aylık dergi kurmak için Kadiyânî lider Hakim b. Nureddin ile yazışmalar yapar. Neticede Kadiyan'dan gerekli maddi ve manevi yardım alınınca 1913 yılında Hoca Kemaleddin baş editör olarak '*The Islamic Review*' adlı aylık İngilizce dergiyi çıkarır.

Mart 1913'te yayın hayatına başlarken derginin ismi "The Muslim India and Islamic Review" iken 1914'te "The Islamic Review and Muslim India" ve nihaî olarak da 1921'de "The Islamic Review" olarak kısaltılmış şekliyle kaldı. H. Kemaleddin bir yandan derginin editörlüğü ve başyazarlığını yürütürken bir yandan da Britanya topraklarında bir dizi konferans verme ve ilmî tartışmalarda bulunmak için çağrılar alıyordu. Ahmediyye hareketinin yayın organı olan *Badr Dergisinin* Haziran 1913'te aktarmış olduğu mektupta Hoca Kemaleddin, Ahmediyye cemaatine çağrıda bulunarak derginin finanse edilmesi gerektiğini ve kendisine yardım edebilecek birisine ihtiyaç duyduğunu dile getirmektedir.¹⁵ Böylece enerjisini daha çok konferanslara verebilecek ve bu yolla tebliğini daha verimli bir şekilde gerçekleştirecektir.

Tabii ki derginin potansiyel okuyucu kitlesi sadece Britanya'daki İngilizler değil İngiliz emperyalizminin hüküm sürdüğü İngilizce konuşan uluslararası muazzam bir kitle. Bu fikir Britanya topraklarında bir ilk değildi, daha önce Abdullah Quilliam, kurmuş olduğu cemiyet (Liverpool Muslim Institute) vasıtasıyla 1893 yılında yayın hayatına başlayan *The Crescent* (el-

¹⁵ *Badr*, 5 June 1913, p. 5

Hilâl) ve *The Islamic World (el-Alemu'l-İslamî* ya da İslam Dünyası) adlı haftalık ve aylık uluslararası dergilerle bunu gerçekleştirmişti.¹⁶ Her iki yayın da ömürlerini Quilliam'ın 1908 yılında İstanbul'a gidişiyle doldurmuşsalar da bu ülke özelinde bir İslamî literatür prototip olma özelliği ile Hoca Kemaleddin'e büyük ilham kaynağı olmuşlardır. Hoca Kemaleddin, Urduca konuşan Hint alt-kıtasındaki muhataplarını da dikkate alarak birkaç ay sonra da derginin Urduca versiyonu olan '*Risalae Isha'at-i-Islam*'ı da çıkarmaya ve Hint alt kıtasına göndermeye başlamıştı.

"Batı'da İslam'ın tek öncüsü" mottosuyla ve dünyanın her bir köşesine gönderildiği iddiasıyla *The Islamic Review*, İngilizce aylık bir dergi olarak İslamiyetin savunulduğu ve dini meselelerin dostça bir ortamda tartışılabildiği bir platform olarak 1968 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.¹⁷ Büyük olasılıkla, ikinci dünya savaşı sonrası büyük göç dalgalarıyla diğer Müslümanların Hint alt-kıtasından Britanya'ya gelmiş olmaları, kendi enstitü ve camilerini kurmaları Ahmediye'nin hareket alanını daraltmış olmalı ki İslamî tebliğ yönünde bir durgunluk yaşanmıştır.

Aşağıda detaylı olarak inceleyeceğimiz 'Woking Muslim Mission'(WMM) vasıtasıyla akademik ve dinî pek çok aktivite içerisinde yer alan Hoca Kemaleddin, birtakım sağlık sorunları yüzünden 1914 yılında tekrar Hindistan'a dönmek zorunda kalmış, ancak 1926 yılına kadar üç kere daha Londra'ya gitme fırsatı bulmuştur. Lord Headley ile birlikte hacca gitme, Londra'nın merkezinde kurulacak caminin lobi faaliyetlerini yürütme ve dernek kurma girişimlerinin içinde olmuş, aynı zamanda da pek çok kitap te'lif etmiştir. Aralık 1932'de Lahor'da vefat eden Hoca Kemaleddin bu şehirde medfundur.

¹⁶ Bayram, *Osmanlı'nın Britanya'daki ilk ve son şeyhülislamı Abdullah Quilliam*, s. 163-194; detaylı bilgi için Bk.: Germain, Eric, "Southern Hemisphere Diasporic Communities in the Building of International Muslim Public Opinion at the Turn of the Twentieth Century", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Vol. 27/1, 2007, pp. 126-138. s. 129.

¹⁷ "Woking Muslim and Literary Trust" adlı belge, s. 24. Bk.: <http://www.wokingmuslim.org> (22.05.2017)

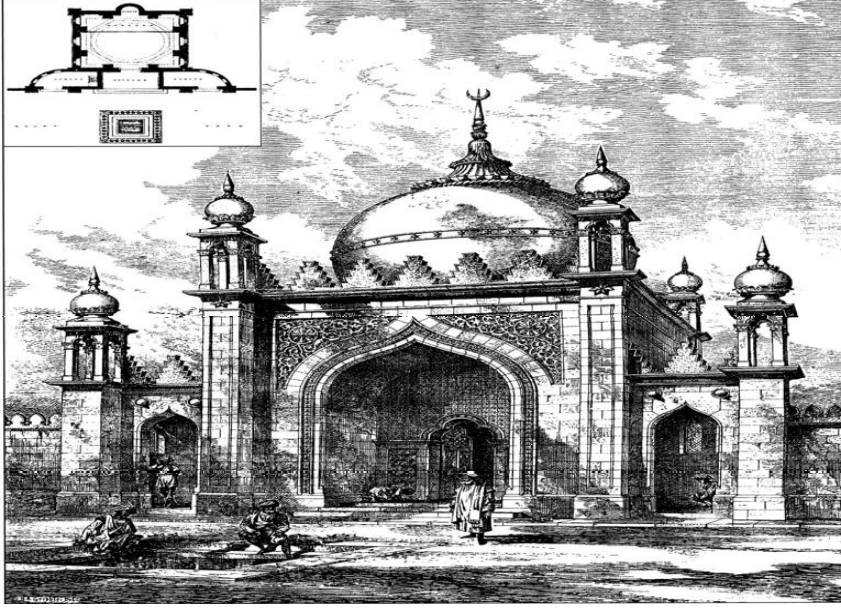
II. Woking Camii: Mezhepçiliğin Ötelendiği Bir Ma'bed

Britanya'da ilk defa cami formunda inşa edilen Woking Camii, Bhopal sultanı Şah Cihan'ın finanse etmesiyle 1889 yılında oryantalist Leitner'in girişimleri ve Bhopal sultanı Şah Cihan'ın finanse etmesiyle 1889 yılında açılmıştı. Mescidin açılmasında Leitner'in çok samimi duygular beslediği söylenemez, çünkü kültürel ve dini motiflerin sergilenmesinde İngiliz kültürünün ne kadar hoşgörülü olduğunu Hint-Müslüman kamuoyuna göstermeye çalışmıştır. Caminin açılışından sonra da herhangi bir İslamî propaganda yapılmamasına ihtimam göstermiş ve daima gözetlemiştir.¹⁸

Woking cami ve Oriental Enstitü 1899 yılında Leitner'in ölümüyle kapanmış, varisleri de bu gayr-i menkulleri amaçlarından saptırarak bir fabrikaya dönüştürmek için satmak istemişlerdir. Ancak camii ve yurt kısmı 1912 yılında Londra'ya gelen Hoca Kemaleddin'in dikkatini çekmiş ve 1913 yazında gerekli girişimler yapıldıktan sonra bu yerlerin bir dernek kurulması şartıyla yeniden ibadete açılmasına mahkeme tarafından izin verilmiştir. Böylece Hoca Kemaleddin, camiyi Woking Muslim Mission and Literary Trust (Woking İslam Misyonu ve Kültür-Eğitim Derneği) olarak kurmuştur.¹⁹

¹⁸ Ansari, *The Woking Mosque*, s.7

¹⁹ Caminin kuruluşunda Hindistan özel meclisinin yargı komitesi üyesi Syed Ameer Ali, Mirza Abbas Ali Beg ve Sir Thomas Arnold gibi şahısların da büyük katkıları olmuştur. Bk. <http://www.wokingmuslim.org/history/woking.htm> (24.03.2017); Ansari, *The Woking Mosque*, s. 7.

Görsel 2: *The Shah Jehan Mosque, Woking* (*The Building News*, August 2 1889)²⁰

Britanya'da etnografik ve antropolojik araştırmalarda bulunanların tesbitiyle ülkede ibadete açılan ilk mescitler, gayrimüslim bir çevrede Müslümanların birbirlerine etnik ve mezhebi kimlikleri gözardı ederek kenetlendikleri²¹ bir sosyo-kültürel ve dinî mekan olma özelliğini taşımaktadırlar. Bu eğilim etno-kültürel ve dinî unsurların vurgulanmaya başlandığı 1960 ve 70'li yıllara kadar devam etmiştir. Ne zamanki Müslüman azınlık kendilerini 'misafir' (sojourners) konumundan 'yerleşimci' (settlers)²² konumunda görmeye başlayınca kurumsallaşma ve dini-kültürel unsurların benzerlerinin Britanya'ya taşınması ve imar edilmesi gerçekleşmiştir. Bu durum etnisite ve mezhep faktörünü devreye sokmuştur. Bir başka ifadeyle, Pakistanî ve

²⁰ Naylor & Ryan, *a.g.m.* s. 44'ten alınmıştır.

²¹ Örneğin, Müslüman diasporasında geliştirilen kavramlardan birisi 'fusion-cooperation' (birleşme-yardımlaşma) sonraki yıllarda değişerek 'fission-fragmentation' (parçalanma-bölünme) kavramlarına dönüşerek tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Bk. Lewis, P., 2002, s.56; McLoughlin, S., 2005a, s.540.

²² Ansari, H. *The Infidel Within: Muslims in Britain since 1800*, Hurst Publishing, London, 2004.

Deobandi, yada Barelwi, Arap-Selefî, Türk-Süleymancı gibi tireli hüviyetlerin yaygınlaşması söz konusudur.

Genellikle Müslümanların azınlık olarak yaşadığı gayri-müslim ülkelerde, özellikle de Britanya'da mescid ya da camii çok fonksiyonel bir işleve sahiptir. Günlük beş vakit namazın kılınmasının yanısıra Cuma, bayram namazları ve teravih namazının cemaatle kılınması; nikah ve düğün merasimlerinin gerçekleştirilmesi; cenaze töreninin düzenlenmesi ve taziye mekanı olması; her yaş seviyesine göre eğitim ve öğretimin verilmesi; sosyal ve gayri-müslim toplumla ilgili meselelerin görüşülmesi; ve İslam'ın temsil edilmesi noktasında konferans ve seminerlerin düzenlenmesi gibi uygulamalar çoğaltılabilir. Bu açıdan Hz. Muhammed'in Medine'de açmış olduğu Mescid-i Nebî ilk örneğini akla getirmektedir ki burada da mescid, ibadet fonksiyonlarının yanısıra bir sosyo-kültürel merkez konumundadır. Woking camii, Hoca Kemaleddin önderliğinde ibadet ve ritüelleri gerçekleştirirken bir yandan da Liverpool'da Abdullah Quilliam'ın oluşturmuş olduğu ve talihsizce 1908 yılında kapanan Liverpool İslam Enstitüsü'nün başlatmış olduğu İslam'ı temsil eden organizasyon olma özelliğini devralmıştı. Zaten Abdullah Quilliam da ülkesine Henry Marcel Leon olarak çok yönlü bir bilim adamı sıfatıyla dönmüş ve artık Woking camiinin önemli müdavimlerinden biri olmuştur.

Woking camiyle ilgili Hoca Kemaleddin'in aktarmış olduğu tecrübesini burada zikretmekte fayda var. Hoca Kemaleddin, Kasım 1912'de metruk olan Woking mescidini ziyaret ettiğinde ibadethanenin çöp yığınlarıyla dolu olduğunu, bir rahle üzerinde üzeri tozlanmış Kur'an-ı Kerim'i açtığında Al-i İmran suresinin 96. ayeti kerimesiyle karşılaştığını Lucknow ziyaretinde bir Müslüman topluluğa anlatıyor.²³ Mezkûr ayetin- "gerçek şuki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki (Bekke) evdir"-nasıl bir tevafukla orada karşısına çıktığına çok hayret ettiği ve şu şekilde bir niyazda bulunduğunu rivayet edilir:

Ey kavimleri yaratan ve her şeye gücü yeten Allah'ım! Doğu'da Mekke'yi en kutsal yer olarak kıldın ve pek çok ulusu bir araya getirdin.

²³ The Islamic Review, July 1930, pages 242-244.

*Allah'ım! Mekke'yi kutsal kıldığın gibi bu mekânı da mukaddes kılman için sana dua ediyorum.*²⁴

Hoca Kemaleddin, Londra'daki izlenimlerini Kadiyanilerin yıllık toplantısına 13 Aralık 1912'de yazmış olduğu mektup ile bildirir ve Ahmediyye misyonunun Britanya'da başarılı olabilmesi için kendilerine ait bir literatürün olması gerektiği teklifinde bulunur. H. Kemaleddin'in yazmış olduğu mektupta Britanya'daki yazılı basına gönderdiği makale ve yazıların editörler tarafından dinî içerikli olduğu için pek ilgi görmediği ve İngiliz toplumunda yazının çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamıştır. Önerisinde ya Kadiyanî yayın organı olan *The Review of Religions* adlı derginin Britanya'ya İngilizce olarak transfer edilmesi ya da yeni bir derginin kurulması fikri vardı. Başlarda önerinin ilk kısmı ağırlık kazandı, ancak maliyetin 15 ile 20 bin Rupî'yi bulma ihtimali girişimleri sonuçsuz bırakmış ve ikinci teklifi (yaklaşık maliyet 3000 Rupî) daha makul kılmıştır. Hoca Kemaleddin, 6 Mart 1913'te Kadiyan'a yazmış olduğu mektubunda Hz. İsa'nın havarilerine yönelttiği soruyu (Allah'a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?)²⁵ başlık olarak atmış ve dönemin Kadiyanî lideri, Hakim b. Nureddin'in takdimi ve aşağıda aktarılan notu içeren mektup Kadiyanî müntesiplerine ve Hintli Müslümanlara desteklerini almak için gönderilmiştir. Mektup şöyle başlamaktadır:

*Müntesiplerimiz ve genel olarak Müslümanlar yazarı kalbi mutmain olan bu mektubu okumalı ve sempati duymalıdır. Umarım okurken bütün dikkatinizi verirsiniz. 3 bin Rupî bir dergi için çok değil. İster abone olursunuz, ister maddi yardımda bulunursunuz. Ne yaparsanız saygıdeğer hocayı [Hoca Kemaleddin] cesaretlendirirsiniz. "Şüphesiz Allah, O'na yardım edenlere muhakkak yardım edecektir. [Kur'an-ı Kerim, 22:40]"*²⁶

Gerekli fon ve yardım sözleri alındıktan sonra aynı ay içerisinde Hoca Kemaleddin, çok yakında çıkacak olan derginin içeriğinin hazır olduğunu ve bu derginin bu ülkede amacına

²⁴ Bu rivayet, Kazi Abdul Haq'ın 1930 yılında *The Islamic Review* dergisinde (242-244. Sayfalar) "*The Mosque at Woking: A miniature of Mecca in the days of the Pilgrimage*" başlığı ile yayımlanan makalesine dayanmaktadır. Bk.. <http://www.wokingmuslim.org/history/kh-mosque.htm> (12 Mart 2017)

²⁵ Kur'an-ı Kerim, 61:14

²⁶ Bk.. <http://www.wokingmuslim.org/history/is-rev/founding.htm> (12 Mart 2017).

ulaşması için temennilerde bulunur. Bu uğurda kalemiyle/parasıyla Müslüman kardeşlerinin kendisine yardım etmelerini ister ve kendi ifadesiyle "Ghulam Ahmed'in meşhur sözünü hatırlayın ki ben Hristiyan insanlarını aydınlatmam için bana bir ışık/nur verildi. Allah'tan niyaz ederim ki bu nuru Hristiyan toplumunda yayma imkanını bana verir"²⁷ diye dua eder.

III. Woking Müslim Misyonu, 1913-1968:

Woking camiinin aktif liderliğini üstlenen Hoca Kemaleddin, aktif kişiliği ve Londra'nın pek çok ortamında konferans ve seminer serileri sunan birisi olarak onlarca İngiliz'in hidayetine vesile olduğunu ifade etmek gerekir. Sürekli olarak vakit namazları, önemli gün ve gecelerde camiinin müdavimleri 30-40 arasında olmaktadır. Çoğunluk da evlilik yoluyla Müslüman olanlar değil, bizzat Hoca Kemaleddin'in tebliği neticesinde İslam'ı seçen mühtedilerden oluşmaktaydı. Woking İslam Cemiyeti'ne intisâb eden önemli aristokrat şahsiyetlerin başında Rowland Allanson-Winn-meşhur ünvanıyla Lord Headley (1855-1935) gelmekteydi. 1913 yılında Lord Headley ile karşılaşan Hoca Kemaleddin onun sosyal statüsü ve nüfuzundan önemli ölçüde istifade etmiştir. Ayrıca orta ve üst sınıftan entellektüellerinden William Bashyr-Pickard (1889-1973), Marmaduke Pickthall, John Parkinson (Yahya en-Nasr, 1874-1918) Sir Archibald Hamilton, Sir Lauder Brunton ve Lady Evelyn Cobbald²⁸ gibi İslam'a ilgi duyan toplumun önde gelen seçkin isimleri de Woking Müslim Misyonu'na (WMM) üye olmuş hem cemiyet içindeki aktif kişilikleri hem de İslamic Review'de çıkan yazıları ile WMM'na katkıda bulunmuşlardır.

Aristokrat kesim ve elit tabakadan İngilizlerin İslamiyet'i seçmesinde etkili olan üç önemli faktörü burada zikretmekte fayda var: ilk olarak bu insanların Ortadoğu'da veya İslam topraklarında edinmiş oldukları kişisel tecrübeleri; ikincisi Britanya ordusunda görev yaptıkları esnada yanlarında çalışan dürüst, ihlaslı ve dindar Müslümanlardan etkilenmeleri; üçüncü

²⁷ <http://www.wokingmuslim.org/history/is-rev/founding.htm> (12 Mart 2017).

²⁸ Geaves, Ron, *Islam in Victorian age: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, Kube Publishing, Markfield, 2010, s. 269

ve son olarak da kendi düşünce ve araştırmaları sonucunda birtakım bilgiler elde eden İngilizlerin Hoca Kemaleddin ile temas kurmaları ve İslam hakkında fikirlerinin netlik kazanmaları.²⁹ Pek çok mühtediyi konu edinen ve İslamiyet'i nasıl ve niçin seçtiklerini anlatan meşhur '*Islam Our Choice*' (Bizim Tercihimiz İslam) adlı kitap WMM tarafından 1961 yılında yayımlanmıştır.³⁰

Hoca Kemaleddin caminin imamlığını ve bölgedeki Müslümanların liderliğini üstlenirken Lord Headley de hem mühtedileri bir araya getirmek hem de yerel yönetimlerle ve hükümetle iletişim kurmak için 1914 yılında kurmuş olduğu *British Muslim Society*'nin (Britanya Müslüman Topluluğu) başkanlığını yürütmekteydi. Lord Headley ve Hoca Kemaleddin'in işbirliği sadece Britanya'da değil aynı zamanda İslam ülkelerinde de semerelerini vermiştir. Birlikte Mısır üzerinden hacca gitmeleri,³¹Güney Afrika'da Avrupa'daki İslam misyonundan bahsetmeleri ve Londra'nın merkezinde yapılacak olan büyük bir mescid ³² için bağış toplanması bu yardımlaşmanın sonuçlarıdır. Mesela, Londra'daki camii için 40 bin İngiliz Sterlini bağış sözünü Lord Headley, Hindistan'da kendisinin oturum başkanlığı ettiği "Tüm Hindistan Tebliğ Konferansı'nda" Haydarabad emirinden bir hediye olarak almıştır.³³

Hoca Kemaleddin'in olmadığı zamanlarda camide imamlık vazifesini Pickthall yerine getiriyordu. Her ne kadar Pickthall, İslamî bir eğitim almasa da Arap diline vukufiyeti ve ilmî entellektüelliği ona hem İslam hakkında araştırma hem de bildiklerini başkalarına aktarma becerisi sunmuştu. Dolayısıyla

²⁹ Shearmur, Jeremy, "The Woking Mosque Muslims: British Islam in the Early Twentieth Century", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2014, Vol.34: 2, s. 167

³⁰ Bk. <http://www.wokingmuslim.org/history/is-rev/founding.htm> (12 Mart 2017).

³¹ Dönemin meşhur gazetelerinden The Times, Lord Headley'in hacc ziyaretini geniş biçimde ele alır hatta Suudi Arabistan Kralı Hüseyin'in kendisine hediye ettiği halılarla birlikte çekilmiş fotoğrafını yayımlar. Bk.. The Times, 30-31 August 1923. <http://www.wokingmuslim.org/thetimes-archive/> (20 Şubat 2017)

³² Hoca Kemaleddin'in öncülüğünde Londra'nın merkezinde bir cami yapmak için 1928 yılında bir dernek kurulmuştur, caminin toplam maliyeti 100 bin İngiliz Sterlini olarak tahmin edilmekte ve o zaman Londra'da yaşayan Müslümanların sayısı da yaklaşık olarak 600 idi. İslam ülkelerinden para yardımı toplamak için bu dernek kurulmuş ve bugün adı "Regents Park Mosque Trust" olarak değişmiştir. Caminin yeri ve yapılmasında da Kraliçe Elizabeth'in büyük gayretleri olmuştur.

³³ The Times, 27 February 1928. <http://www.wokingmuslim.org/thetimes-archive/> (20 Şubat 2017)

bazen camide imamlık vazifesini icra eden bir âlim bazen konferanslar veren bir bilgin, bazen de dergilerde editörlük yapan bir akademisyen olarak Pickthall Kur'an-ı Kerim'in tercümesini de yapmış ve Haydarabad emiri tarafından taltif edilmiştir. WMM içerisinde önde gelen aydınlar İslam'da kadın ve sosyal statüsü, çok eşlilik, alkol ve domuz etinin tüketiminin yasaklanması, faiz, kumar, oruç, zekât, namaz ve Hristiyan ibadetleriyle çelişen pek çok meseleyi Islamic Review vasıtasıyla ele almışlar Hristiyanlık ile farklılıklardan ziyade ortak noktalar üzerine vurgu yapmışlardır.³⁴

Mezheplerin küçük farklılıklar gösterdikleri ve anlaşmazlıkları Lord Headley önemsemezken; Pickthall, kronikleşmiş Sünni-Şii çatışmasını ciddi bir şekilde eleştirmiştir. WMM'ye üye olan mühtediler genel itibarıyla Ehl-i Sünnet anlayışı doğrultusunda "modernist" ve "liberal"³⁵ bir İslam anlayışı içerisinde olmuşlardır. WMM ile iç içe olan Müslümanlar kendilerini sürekli olarak rasyonel tartışmalara hazır tutup İngiliz geleneği ve kültürünün iletişim kurma ve tartışma uslubünü kendilerine metot edinmişlerdir. Politikacılara açık mektuplar göndermekten, yerel ve ulusal basında İslam ile ilgili sorulara cevap verme, radyo konuşmaları ve halk toplantılarında İslamî meseleleri açıklama ve diğer din liderleri ya da entellektüelleri ile diyalog kurmaya kadar pek çok aktiviteyi böyle bir modda yapmaya çalışmışlardır.³⁶ Woking misyonunda görev alan hem Hoca Kemaleddin hem de ondan sonra gelen imamlar olabildiğince mezhep ve etnik farklılıkları İslam'ın temel ortak noktalarıyla izole etmeye çalışmış, bazen farklı etnik köken ve farklı düşünce ekollerinden olan cemaat müdavimlerinden bazılarını namazlarda imamlık yapmalarına imkân tanımışlardır. Mesela, Hicaz bölgesinden Hafız Wahba ve Filistin baş müftüsü Abdullah Yusuf Ali³⁷ buna örnek gösterilebilir.

Bugün de Woking kasabasında yaşayan Müslümanlar mezhebi ve etnik farklılıkları gözardı ederek bir dayanışma ve birliktelik örneği göstermektedirler. Woking camii cemaatinin

³⁴ Ansari, *The Woking Mosque*, s.9

³⁵ Shearmur, *The Woking Mosque Muslims*, s.170

³⁶ Ansari, *The Woking Mosque*, s.12

³⁷ Ansari, *The Woking Mosque*, s.13

çoğunluğunu Barelvi ³⁸ geleneğine bağlı sünni Müslümanlar oluştursalar da diğer geleneklere bağlı Müslümanlar cemaate iştirak etmektedirler. İslam'ın birliği görüşüne sahip caminin imamı nostaljik olarak Hoca Kemaleddin gibi mezhebi unsurları bertaraf etme çabasıdadır. Yine eski günlerde olduğu gibi Şii Müslümanlar da yeri geldikçe (cenaze namazı) camiye kullanmaktadır. Yerel toplum ile de iletişimin iyi bir seviyede olduğu ve caminin "ulusal miras" (national heritage) kapsamında okulların ziyaretine açık olduğunu da belirtmek gerekir. Müslüman olmayanlar için de "camiye gelmek için Müslüman olmanız şart değil; hangi dine mensup olursanız olun ya da dinsiz olsanız bile"³⁹ caminin herkese açık olduğu mesajı verilmektedir.

IV. Ahmediyye Hareketinin Woking İslam Cemiyeti'ne Etkisi

Yukarıda da zikredildiği üzere Hoca Kemaleddin, Woking Camii'nin yeniden ibadete açılışı sürecinde ve Islamic Review adlı derginin kurulmasında Kadiyan'dan gerekli maddi ve manevi desteği aldığı ve Kadiyanîlik merkezli bir tebliğ hareketi içerisinde olduğu aşikârdı. Hoca Kemaleddin'in, daha Britanya'ya gelmeden kendisine içinde bulunduğu mezhebin doktrinlerini yansıtmama hususunda özel bir telkin verildiği ve İslam'ı tebliğ noktasında özel bir vazifesinin olduğu iddia edilmektedir. ⁴⁰ Kadiyanîlik içerisinde 1914 yılındaki mezhep içi bölünmeye kadar Hoca Kemaleddin Kadiyan'a bağlı kalmış, ancak bölünmeden sonra kendisini Lahor koluna daha yakın görmüştür. Ğulam Ahmed'i bir 'müceddid' veya 'mehdi' sıfatıyla gören Hoca Kemaleddin, temsil etmeye çalıştığı İslam'ın Sünni gelenek içerisinde fakat modern bakış açısıyla liberal bir islam olduğu söylenebilir. Yinede, Hoca Kemaleddin açıkça mezhebi unsurları vurgulayan söylemlerden kaçınmıştır.

³⁸ Hindistanlı Ahmed Rıza Khan of Rae Bareilly tarafından sünni gelenek içerisinde 1920'li yıllarda kurulmuş ve Nakşibendiliği esas alan bir tarikat. Bk.. Bayram, Aydın, *Sunni Muslim Religious Life in Britain: With Special focus on Religious Practices, Religious Authority, and Intra-faith relations*, Lulu Publishing, London, 2014.

³⁹ Ansari, *The Woking Mosque*, s.19

⁴⁰ Shearmur, *The Woking Mosque Muslims*, s.170

AEİİ'nin liderliğini üstlenen ve Hoca Kemaleddin ile de çok yakın arkadaş olan Mevlana Muhammed Ali (ö.1951)⁴¹ Lahor Ahmedilerinin Avrupa'daki en önemli misyoneri olarak Hoca Kemaleddin'i görmüş ve 1932'ye yani vefatına kadar da onun aktif kişiliğinden istifade etmiştir. Muhammed Ali, 1909 yılında Kuran-ı Kerim'i İngilizce'ye tercüme ve tefsir etmeye başlamış ve 1917 yılında da tamamlamıştır. Germain'in işaret ettiği üzere daha önce Almanca ve İngilizce'ye batılı araştırmacılar tarafından Kur'an tercüme yapılmıştı ancak bir Müslüman tarafından ilk kez yapılan tercüme 1917 yılında 'Woking Trust' tarafından basımı gerçekleştirilmiş, sonraki yıllarda da sadeleştirilmiş baskıları yapılmıştı.⁴² Hoca Kemaleddin'in Lahor Ahmediyyesi ile yakınlaşması ve Britanya'da kurduğu derneklerin sanki AEİİ'nin bir şubesi gibi çalışması rakip Kadiyanilerin de hem Londra'da hem de Berlin'de misyonerlik faaliyetlerini daha da artırmalarına sebep olmuştur. Özellikle de Hoca Kemaleddin'in sağlık durumunun kötüleşmesiyle, 1924 yılından itibaren Kadiyaniler Londra'da ve Berlin'de merkezler açmaya başladı, üçüncü misyon olarak da Yunanistan'ı hedeflerine almışlardı.⁴³

Hoca Kemaleddin, 1. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Hintli Müslümanların İngiliz hükümetine hem Britanya'da hem de Hindistan'da sadık kalmaları yönünde telkinlerde bulunmuştur.⁴⁴ Karşılığında belki de böylesine rahat misyonerlik yapma imkânı verilmiş olabilir. Çünkü Hoca Kemaleddin sadece Birleşik Krallık'ta değil Almanya, Belçika, İspanya, Avusturya, Çekoslovakya, Arnavutluk gibi diğer Avrupa ülkelerinde de hem cami açma hem de oradaki mühtedilerle bir misyonerlik ağı kurarak buralarda da İslam'ı yaymaya çalışıyordu. Lahor Ahmedileri Berlin'in merkezinde Endülüs-İslam mimarisiyle el-Hamra Sarayı'nın bir kopyası tarzında bir cami (Brienner St.) inşa ederek 'Berliner Muslim Community' vasıtasıyla Hint-İslam

⁴¹ Muhammed Ali, matematik öğretmenliği yaparken İngiliz Dili ve Edebiyatı'ndan yüksek lisans yaptığı esnada Hoca Kemaleddin vasıtasıyla Mirza Gulam Ahmed'in bey'atına 1897 yılında girmiş ancak mezhep içi tartışmalar baş gösterdiğinde, 1914'te Lahor kolu olarak AEİİ'nin lideri olarak seçilmiş ve vefatına kadar bu kolun liderliğini yürütmüştür. Bakz: Fıglalı, a.g.e., s.94

⁴² Germain, *The First Muslim Missions*, s.10

⁴³ Germain, *The First Muslim Missions*, s.12

⁴⁴ Kamal-ud-din, Khwaja, *Attitude of Muslims in India towards British Government and other Muslim and non-Muslim Powers*, Lahore, 1912.

anlayışını temsil etme gayreti içerisine girmişlerdi.⁴⁵ Berlin, AEII için Balkanlar, Orta ve Doğu Avrupa için bir idare merkezi konumunda idi ve Berlin caminin imamı sık sık bu ülkelere ziyaretler gerçekleştiriyor, bu ülkelerde misyonun şubelerini kurmak suretiyle yerel dillerde çıkardıkları dergilerde- mesela al-Andalus (İspanyolca) ve Zani i nalté (Arnavutça)- Lahor Ahmedileri'nin yayın organı "The Light" ın içeriğini yayımlıyorlardı.⁴⁶ Bu tarz misyonerlik faaliyeti yaparken Britanya ve Almanya'ya üniversite okumak için gelen Hintli öğrencilerden de büyük ölçüde dava amacı uğrunda istifade ediyorlardı.

1932 yılında Hoca Kemaleddin'in ölümüyle WMM üzerinde Lahor Ahmediyye'sinin etkisini hisseden bazı üyeler tepkilerini dile getirmişlerdir. Londra'da cami yapmak için kurulan derneğin (London Muslim Society) sekreterinin İslam dünyasından toplanan yardımın çoğunun Woking derneğine kanallize edilmesine karşı olduğu dile getirilmektedir.⁴⁷ Bunun yanında ülkede Müslüman göç ve buna bağlı İslamî müesseseler (cami, dernek, okul, vs.) arttıkça da İslam'ın temsil edilmesi noktasında imaj yarışmasına girilmiş, bir hareket diğerinin imajını yıkmak için çaba sarf etmiştir. Hindistan ve Mısır'da 1930'lu yıllarda Kadiyanîler hakkında "İslam'ın dışında" olduklarına dair verilen fetvalar,⁴⁸ sonrasında 1974 yılında Pakistan parlamentosunun Kadiyanîleri 'İslam dışı bir azınlık'⁴⁹ olarak nitelemesi bu süreçte böylesine misyonerlik faaliyeti yürüten Woking misyonu ve diğer Kadiyan menşe'li İslamî hareketleri olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak, kendilerini modern ve akılcı olarak tanıtan Lahor Ahmedileri genelde Sünnilik içerisinde radikal bir İslam anlayışı olarak çoğu mühtedi tarafından görülmüştür.

Berlin'de iki Hintli kardeşin kurduğu 'Islamische Gemeinde' adlı dernek Avrupa'nın genelinde de 'All Malaya Muslim Missionary Society' ve yayın organı 'Genuine Islam' vasıtasıyla Lahor Ahmediyesinin misyonerlik faaliyetlerine karşı rakip bir misyonerlik aktivitesi içinde olmuşlardır.⁵⁰ Londra'da mühtediler

⁴⁵ Germain, *The First Muslim Missions*, s.11

⁴⁶ Germain, *The First Muslim Missions*, s.11

⁴⁷ Germain, *The First Muslim Missions*, s.11

⁴⁸ Germain, *The First Muslim Missions*, s.11

⁴⁹ Fırlı, Ethem Ruhi, *Kâdiyanîlik (Ahmediyye Mezhebi)*, s. 93

⁵⁰ Germain, *The First Muslim Missions*, s.12

içinden önemli biri olan Khalid (Bertrand) Sheldrake (1888-1947) de zaman zaman Woking misyonunu ciddi eleştiriye tabi tutmuş ve kuruculuğunu üstlendiği dernek (*Western Islamic Association*)⁵¹ vasıtasıyla da Ahmediyye misyonunun karşısında olmuştur. Ancak, Lord Headley gibi sosyal statüsü yüksek ve Pickthall gibi bir entellektüelin karşısında pek etkili olamamıştır.

Sonuç:

Londra'nın güneybatısında ve 25 mil uzaklıkta bulunan Woking kasabasında 1889 yılında Britanya'da bir ilk yaşandı ve İslam ma'bedi mimarisine uygun bir cami inşa edildi. Bhopal sultanının finanse etmesiyle ve oryantalist Leitner'in girişimleriyle inşa edilen cami (*The Shah Jehan Mosque*), 1913 yılından itibaren 1970'li yıllara kadar batı dünyasında misyonerlik faaliyetleri yürütmek isteyen Lahor Ahmedilerinin Avrupa'daki merkezi konumunda faaliyet göstermiş ve yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar da Britanya'da Müslümanları temsil eden bir kurum olmuştur. Gulam Ahmed'in öğretilerinden derinden etkilenen, Lahor ve Peşavar'da başarılı bir avukat olan Hoca Kemaleddin, 1912 yılında Bombay'lı bir iş adamının davasını savunmak için Londra'ya gelir ve âtil durumda olan 40-50 kişilik bu camiyi yeniden ibadete açmakla adından uzun süre bahsedilecek olan 'Woking Muslim Mission and Literary Trust' adlı bir kurumu te'sis eder.

'Woking Muslim Mission' a müntesip ve çoğunluğu İngiliz aristokrat sınıfı ve entellektüel mühtedilerden oluşan cami cemaati, doğu dünyasının ulusal ve kültürel İslam anlayışından farklı bir İslam algısı oluşturmak gayretindeydiler. Bir başka ifadeyle diğer toplumlar nasıl ki İslam'a birtakım katkılar sunmuşlar ise Britanyalı Müslümanlar da seçmiş oldukları dine kendilerine özgü bir İslam anlayışı ile katkı sunma arzusu içerisinde olmuşlardır. Hoca Kemaleddin, ölümüne kadar Woking camii ve Müslim Misyonu'na elinden geldiğince mezhep farklılıkları ve anlaşmazlıkların girmesini engellemiş, olabildiğince de özgürlükçü ve modern bir karakter çizmiştir. Woking camii ve WMM hakkında Lahor Ahmediyyesi'nin etkisinde kaldığını iddia edenler de bu etkinin daha çok Hoca

⁵¹ Germain, *The First Muslim Missions*, s.9

Kemaleddin’in ölümünden sonra belirgin hale geldiğini ifade etmektedirler.

Lord Headley, William Bashyr-Pickard, Marmaduke Pickthall, John Parkinson, Sir Archibald Hamilton, Sir Lauder Brunton ve Lady Evelyn Cobbald gibi isimlerini zikredebileceğimiz pek çok mühtedi, gerek konferans ve seminerler vererek gerekse hem kendi çıkardıkları dergi (*The Islamic Review*) hem de yerel ve ulusal basında oryantalistlerin İslamiyet hakkında ortaya attıkları iddialarla (kadın ve hakları, çok eşlilik, modernite, vs.) ilgili görüşlerini rasyonel bir metotla savunarak daha çok İngilizin müslüman olmalarına vesile olmuşlardır.

Bu makalede Hoca Kemaleddin özelinde Londra’yı merkez edinen Lahor Ahmedilerinin batı Avrupa’da İslamiyeti yayma girişimlerine; ilk kuşak Müslüman göçmenlerin etnik ve mezhebi unsurları bertaraf ederek aynı çatı altında bir birlik oluşturmalarına; kurmuş oldukları müessese (basın-yayım organları da dâhil) ile hem ulusal hem de uluslararası kitlelere seslerini nasıl duyurduklarına şahit olmaktayız. Hoca Kemaleddin, geleneksel dinî eğitimini akademik yetkinliği ile pekiştirerek aktivist yönü ile de böylesine şemsiye bir kurumun oluşmasında başat bir rol oynamıştır. Hoca Kemaleddin’den günümüzde Birleşik Krallık’ta yaşayan çok uluslu etnik ve mezhebi unsurlar etrafında oluşmuş Müslüman toplulukların, özellikle de cami imamaları ve toplum önderlerinin almaları gereken pek çok ders vardır.

KAYNAKÇA

Abdulhaqq, Kâzî, “The Mosque at Woking a Miniature of Mecca in the Days of the Pilgrimage,” *The Islamic Review*, July 1930, V. 18, Woking, England.

Ansari, K. Humayun, *The Infidel Within: Muslims in Britain since 1800*, Hurst Publishing, London, 2004.

Ansari, K. Humayun, "The Woking Mosque: A case study of Muslim Engagement with British Society since 1889", *Immigrants & Minorities*, Vol.21, No.3, 2002.

Bayram, Aydın, Osmanlı'nın Britanya'daki ilk ve son şeyhülislamı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslam Enstitüsü, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, 42:1.

Bayram, Aydın, Sunni Muslim Religious Life in Britain: With Special focus on Religious Practices, Religious Authority, and Intra-faith Relations, Lulu Publishing, London, 2014.

Bohdanowicz, Arslan, To The Memory of al-Hajj Khwaja Kamal-ud-din, A Pioneer of the re- birth of Islam, 1949, The Light.

Fırlı, Ethem Ruhi, "Kadiyanilik", *DİA*, c.24. İstanbul, 2001.

Fırlı, Ethem Ruhi, Kâdiyânîlik (Ahmediyye Mezhebi), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1986.

Geaves, Ron, Islam in Victorian age: The Life and Times of Abdullah Quilliam, Kube Publishing, Markfield, 2010.

Germain, Eric, "The First Muslim Missions on a European Scale: Ahmadi-Lahori networks in the Inter-War Period," in *Islam in Inter-War Europe*, eds. Nathalie Clayer and Eric Germain, New York: Columbia University Press, 2008.

Germain, Eric, *Southern Hemisphere Diasporic Communities in the Building of International Muslim Public Opinion at the Turn of the Twentieth Century*, Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East, Vol. 27/1, 2007.

<http://www.wokingmuslim.org>

<http://www.wokingmuslim.org/history/is-rev/founding.htm>

<http://www.wokingmuslim.org/history/kh-mosque.htm>

<http://www.wokingmuslim.org/history/woking.htm>

<http://www.wokingmuslim.org/thetimes-archive/>

Khawaja Kamal-ud-din, Attitude of Muslims in India towards British Government and other Muslim and non-Muslim Powers, Lahore, Lahore Artistic Printing Works, 1912.

Lewis, P., *Islamic Britain: religion, politics, and identity among British Muslims ; Bradford in the 1990s*. London, I.B. Tauris. 2002.

McLoughlin, S., "Migration, Diaspora and transnationalism Transformations of religion and culture in a globalising age." *In The Routledge Companion to the Study of Religion*. J. R. e. Hinnells. London, Routledge, 2005a.

Naylor S. & Ryan James R., *The Mosque in the suburbs: negotiating religion and ethnicity in South London*, Social& Cultural Geography, Vol. 3, No.1, 2002.

Nielsen, Jorgen. S., *Muslims in Western Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004.